

ՊԱՏՄԱ-ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՍՈՂՈՄՈՆ ՍՐԿ. ՍՈՂՈՄՈՆՅԱՆ

(Կոմիտաս)

Շ Ն Ո Ր Հ Ա Ն Ի Ն՝

Գ.

ԿՐՈՆԱԿԱՆ ՎԵՃ ԱՍՈՐՈՑ ԵՎ ՀԱՅՈՑ ՄԵՋ 1134-ԻՆ. ԳՐԻԳՈՐԻՍ ԱՆՏԻՈՔԻՄ 1139-ԻՆ ԵՎ ԵՐՈՒՍԱՂԵՄԻ 1140-ԻՆ ԼԱՏԻՆ ԺՈՂՈՎՈՒՄ. ԱՂՎԱՆԻՅ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐԱՀԱՍՏԱՏՈՒԹՅՈՒՆԸ 1139-ԻՆ. ՇՆՈՐՀԱԼՈՒ ԹՈՒՂԹԸ ԱՍՈՐԻՔԻ ՀԱՅ ՄՈՂՈՐԱՎԱՄԵՐԻՆ. ՊԱՊԵՐԻ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԸ. ԽԱԶԱԿԻՐՆԵՐ. ԿՐՈՆԱԿԱՆ ՔԱՆԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ ՎԵՀԱՐԱՆԻ ԵՎ ՎԱՏԻԿԱՆԻ ՄԵՋ 1144-ԻՆ. ՍՈՐԱ ՀԵՏԵՎԱՆՔԸ. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԱԿԱՆ ԱԹՈՒՐ ՀՈՈՄՎԼԱՑՈՒՄ 1151-ԻՆ. ՇՆՈՐՀԱԼԻՆ ՄԻՋՆՈՐԴ ՕՇԻՆԻ ԵՎ ԹՈՐՈՍԻ ՄԵՋ 1165-ԻՆ

Գրիգոր Գ. և Ներսես Շնորհալի Պաշլա-վունիների ժամանակ տեղի ունեցան հայոց և ասորոց մեջ մի քանի կրոնական հուզում-ներ դավանաբանական այլևայլ կետերի և ծիսակատարությանց վերաբերյալ: Այս հու-զումները սկիզբ առան նախ Կիլիկիայում հայոց և ասորոց մեջ, ապա, Ասորիքում՝ ասորոց և հայոց մեջ և նույնիսկ՝ հայոց միմյանց մեջ:

Հայերը վաղ ժամանակից արդեն հարա-բերության մեջ էին Ասորիքի հետ, նախ՝ սահմանակից ազգ լինելու և ապա երկուսի քրիստոնեության առաքյալն էլ Թադեոս ա-ռաքյալը համարվելու պատճառով: Հարա-բերությունը բարեկամականի փոխվեցավ Քաղկեդոնի ժողովից հետո, 451-ին, թեև ոչ սերտ, ինչպես որ վերջերը նկատելի եղավ: Մինչ հայերն ու ասորիք դեռ բարեկամա-կան կապակցության մեջ էին, Գրիգոր Գ. Պաշլավունու ժամանակ տեղի ունեցավ մի դեպք, որ երկար վիճաբանության և պա-ռակտման առիթ եղավ: Այն ժամանակները մի գրվածք երևեցավ, որի մեջ պախարա-կում է հեղինակը ասորոց ծեսերը...:

Այս գրվածքը բավական զայրացրեց ասո-րոց, որոնք դուրս հեղինակն էին համարում Գրիգոր Գ. Պաշլավունուն: Շուտով մի ու-րիշ գրվածք էլ երևեցավ Դրաղարկ վանքի նորակազմ և հռչակավոր մատենադարանի

գրքերի միջից: Այս գրվածքի հեղինակն է Փարաման ավանի բնակիչ, հայերեն իմացող ասորի վանականի մեկը, որ հիշյալ գրված-քը տարել խառնել էր Դրաղարկի մատենա-դարանի գրքերին: Հայերն էլ այս լսելով, բարկացան ասորոց վերա և սկսվեց վիճա-բանությունը: Ասորի վանահոր գրվածքն էլ հայոց ծեսերն էր արհամարհում, մանա-վանդ անասլակ գինով պատարագելը:

Գրիգոր Գ.ի ականջին հասավ այս լուրը: Երկպառակության և վիճաբանության դռնե-րը փակելու համար, նա մի խոհեմ ճանա-պարհ բռնեց, որով հաճելի եղավ և՛ հայոց և՛ ասորոց. երկու գրվածքն էլ հրապարա-կական հրո ճարակին մատնեց և 1134 թվին վիճաբանության բոցը շիջավ:

Պապերի հետ առաջին հարաբերությունը սկսվեց Անտիոքի Ռատուլֆ եպիսկոպոսի պատճառով գումարած ժողովից, ուր հրա-վիրվեցան նույնպես Գրիգոր Գ. և Ներսես Շնորհալի Պաշլավունիները: Ժողովի վեր-ջանալուց հետո, Գրիգոր Գ. կաթողիկոսը Հռոմի պապական դեսպանի հետ ուղեվորվե-ցավ Երուսաղեմ՝ տնորինական տեղերին եր-կրպագելու, իսկ Ներսես Շնորհալին վերա-դարձավ Մոլ դղյակը՝ վերահասու լինելու Հայրապետանոցի գործերին:

Պապի դեսպանը հարմար առիթ համա-րելով և Հայրապետի ներկայությունից օգուտ քաղելով, Երուսաղեմի Ս. Սիոն եկեղեցում

1140 թվին ժողով է գումարում, որ, ի միջի այլոց, խոսք է բացվում Հայաստանյայց եկեղեցու դավանական, արարողական և ազգային ծեսերի մասին: Գրիգոր Պահլավունին այս բոլորին հարմար ու պատշաճ պատասխանելով, բացատրություն է տալի՝ հմտությամբ և իմաստությամբ ցրելով լատին կղերի Հայաստանյայց եկեղեցու ուղղափառության մասին հայտնած տարակուսանքները: Բայց սորա ո՛չ թե համոզվում են, այլ համակիր են ձևանում, որ սիրո և միության պատրվակը հրապույր դնելով և բարեկամական մտերմություն հաստատելով, դուրսին կարող լինին թակարդել: Այս նպատակով իսկ, պապի դեսպանը Գրիգոր Գ. Պահլավունու բարեմասնությունները հայտնեց Հռոմ: Իննովկենտիոս Բ. պապը հայրապետական քող և գավազան ուղարկեց Գրիգոր Գ.ին:

Գրիգոր Գ.ին Անտիոքում եղած ժամանակ, 1139-ի սկզբին, մի նվիրակություն եկավ Աղվանից երկրից, որ կաթողիկոս ձեռնադրե իրանց մեկին: Պատգամավորության գլուխն էր անցել Թորակերի որդի կոչված Գրիգոր վարդապետը և խնդրեցին, որ Գագիկ պատանուն կաթողիկոս օծե: Աղվանից կաթողիկոսները, Գրիգոր Լուսավորչի թոռ Գրիգորիսից սկսած, ձեռնադրվում էին հայոց կաթողիկոսներից: Համարյա Գրիգորիս Գ. Պահլավունու կաթողիկոսության սկզբին Ստեփանոս անունով մի կաթողիկոս ունեին Աղվանները, որը մեկ և կես տարի կաթողիկոսությունից հետո, վախճանվում է, Աթոռը, եպիսկոպոսի պակասությունից, անհաջորդ է մնում ութը տարի:

Գրիգորիս Գ. Պահլավունին նոցա խնդիրըրը կատարում է, բայց ոչ անձամբ, քանի որ ինքն էլ Անտիոքումն էր, այլ Գրիգոր վարդապետին եպիսկոպոս է ձեռնադրում Անտիոքում: Յուր դրան եպիսկոպոս Սահակին էլ հանձնարարում է, որ Գագիկին ձեռնադրեն: Ժողովվում են բավական թվով եպիսկոպոսներ և շքեղ հանդեսով Գագիկ պատանուն հայրապետ են օծում Աղվանից երկրի համար, անունը Գրիգորիս փոխելով: Վարդապետի տոնին նորընտիր կաթողիկոսը մյուստն է օրհնում և երկու եպիսկոպոս ձեռնադրում մեծ շքով:

Երբ Գրիգոր Գ. Պահլավունին Երուսաղեմից վերադարձավ, մի գրությամբ տեղեկություն ստացավ Թվկուրան ավանի Առյուծ իշխանից՝ Միջագետքի Ամալք և Շորղթան գավառի հայ և ասորի ազգաբնակչության մեջ եղած ինչ ինչ մոլորությունների մասին: Այս լսելով, Ներսես Շնորհալուս գրեւ տվեց մի հանդիմանական, խրատական և վարդա-

պետական թուղթ, կշտամբեց, հերքելով երկու կողմի մոլորություններն էլ...²:

Այս մոլորությունները միայն ժողովրդի մեջ չէին, այլ բահանալական դասն էլ մասնակից էր, որը շատ էր հեռացել և շեղվել ճշմարտից և խորտակիչ վիճարանություններով մոլոր մտքերի գոտն բացել ժողովրդի տուաջ...:

Ասորիքի կրոնական հուզման ժամանակ պապերն էլ Հռոմից սկսեցին աչք ձգել Արեւելքի վերա. նոքա հարմար առիթ էին սպասում յուրյանց եկեղեցուն տիեզերական նշանակություն և զորություն տալու: Այս առիթը շուտով մտածեցին:

Սինչ Գրիգոր և Ներսես Շնորհալի Պահլավունիներն երկրի, եկեղեցու և ժողովրդի բարոյական և կրոնական կրթության զբոս էին հոգ տանում, սկսվեց Արեւստյան արշավանքը, որ «Նաչակրաց արշավանք» անունով է հայտնի, որովհետեւ զինվորները հագուստի վերա կարմիր խաչ էին կրում: Այս արշավանքը իբր թե նպատակ ուներ յուր առաջ Ս. Երկրի՝ Երուսաղեմի ազատությունը, որ քրիստոնյաների համար նվիրական և ցանկալի ձեռնարկություն էր: Բայց այս ազատությունը մի տեսակ քող էր, որով պապերը քողարկում էին յուրյանց գերշխանությունը Արեւելյան քրիստոնյաների վերա տարածելու: Խաչակրաց արշավանքը այս նպատակին հարմար զենք էր, որով մի կողմից յուրյանց միտումները, հանուն ընդհանուր քրիստոնյաների միության իրազորման հետամուտ էին լինում, իսկ մյուս կողմից, հանուն ազատության Ս. Երկրի, եվրոպական պետություններին էին զբաղեցնում: Հայոց քաղաքական իշխանությունն էլ ոչ մի բան չխնայեց: Մինչև իսկ ուղղեցույց տվավ, նոցա ճանապարհները ցույց տվեց և չզլացավ տրամադրելու ուսեստն անգամ: Խնամության մեջ մտան նոքա խաչակիր իշխանների հետ, հուսալով, որ կարող են ամրանալ յուրյանց թագավորական դահլիճ, որն անդադար հունաց և մահմեդականների արշավանքի և ավարի ասպարեզ էր դարձել: Այս պատճառով էլ խաչակիրներին նոքա նայում էին իբրև ազատարարների վերա: Ահա այսպես է սկսում հայոց հայրապետի և պապի հարաբերությունը:

Կիլիկիան անդադար շփոթության մեջ էր. մի կողմից Իկոնիայի սելջուկները, մյուս կողմից հույները հանգիստ չէին տալիս հայերին, հնարավորություն չէին տալիս քա-

2. Այսուհետև կրոնական վեճերին վերաբերող հատվածները տեղ տեղ կրճատված են կախման կետերով:—ԽՄԲ.

ղաքակառուցման աճելու Այս պատճառով 1144-ին նվիրակություն է գնում պապին, որի հետևանքի մասին հայտնի բան չկա, միայն թե պապը լինելով խաչակրաց արշավանքի բուն պատճառը, նորանից օգնություն էին սպասում մեր թագավորները: Բայց բոլորովին իզուր են անցնում թե՛ իրանց տված նպաստը խաչակիր զորքին, թե՛ հույսը. նվիրակները ձեռնդատարկ վերադառնում են, երկար ժամանակ այս ու այն կողմում թափառելուց հետո: Բայց մինևուրեք ժամանակ, պապերն էլ յուրյանց հույսն էին խորտակված տեսնում. ինչ նպատակով որ նոքա քարոզել էին խաչակրությունը, նույն նպատակին չէր ծառայում. պատերազմներն ավելի շահադիտական ուղղություն են ունենում՝ գաղթականության ճանապարհ բանալով դեպի Արևելք:

Կաթողիկոսական Աթոռը բավական ժամանակից ի վեր Մեծ Հայաստանից ղուլք էր գտնվում: Գրիգոր Գ. Պահլավունին տեսնելով Անի մայրաքաղաքի պայծառությունը, միտք հղացավ Աթոռը տեղափոխել այնտեղ, նույն քաղաքի իշխան Ապուլ-Սուար ամիրայի սիրտը շահելով և նախապես հավանությունը ստանալով:

Անեցիք Հայրապետի դիտավորությունը չէին իմանում և մի կերպ քրիստոնյա պետություն իշխանության տակ մտնելու հնարք էին որոնում, ուստի և ծածուկ բանակցությամբ դաշնակցեցին վրաց Դավիթ թագավորի հետ: Սա հանկարծ եկավ պաշարեց քաղաքը. բնակիչները Ամիրային և ընտանիքին հանձնեցին նորան, որոնք Վրաստանի բանտում մեռան: Այսպիսով, քաղաքը վրաց ձեռքն անցավ: Դավիթ թագավորը մեռավ և Ապուլ-Սուարի երեք որդին՝ Փատուն Անին պաշարեց: Երկար ընդդիմադրությունից հետո, սովից ստիպված, քաղաքն անձնատուր եղավ և իր արարքի համար տուժեց:

Գրիգոր Գ. այս լսեց, սաստիկ զայրացավ Անեցվոց վրա և մտադրությունը խափանված տեսավ: Անիից հույսը կտրած, դարձյալ օտար երկրում մերձակա տեղերում աճուրդ և հարմար տեղ սկսեց որոնել՝ Կաթողիկոսարանն այնտեղ տեղափոխելու և արտաքին հարստահարությանց ժամանակ պաշտպանություն գտնելու համար: Հայրապետական Աթոռը նախ Շուշի անապատի վանքը (երբեմնի Կարմիր վանք), հետո 1125-ին՝ Անի քաղաքի առժամ տարին՝ Մովսիսը տեղափոխվեց: Այստեղ 25 տարի մնաց: Բայց երբ այստեղն էլ վտանգ սպառնաց, 1151-ին հաստատվեցավ Հռոմկլայում, որ գտնվում է Եփրատ և Մարգաման գետերի խառնարանի մոտերը: Հարկ եղած շենքերը

կառուցանելուց հետո, Գրիգոր Գ-ը և Ներսես Շնորհալին բոլոր ազգականներով և հոգեվորական դասով տեղափոխվեցան Հռոմկլա: Այս Հռոմկլան և շրջակայքը գնեցին և հատկացրին Կաթողիկոսարանին:

Ներսես Շնորհալին ինչպես յուր պաշտոնի մեջ, այնպես էլ քաղաքական դեպքերի ժամանակ, մեծ հեղինակություն ուներ: Այդ ժամանակ, երբ խաչակիրներն Արևելք եկան, երկրի իշխանապետ Թորոսը՝ Լևոն Ա. ի որդին, զզվեցավ հույներից և թյուրքերից, անցավ խաչակիրների կողմը նոցա օգնելով: Սորա ոխերիմ թշնամին՝ Լամբրոնի իշխանը՝ Օշին՝ Ներսես Լամբրոնացու հայրը, որի որդուն՝ Հեթումին փեսայացրել էր իրան աղջիկը տալով, Թորոսին հակառակ էր վարվում և գործում: Թորոսը երկրի անկախությունն էր ձգտում, Օշին հունաց կայսեր հավատարիմ էր մնում: Օշինը սաստիկ նեղելով ընկավ: Գրիգոր Գ. տեսնելով երկու մերձակիցների հակառակությունը, յուր եղբայր Ներսես Շնորհալուն ուղարկեց միջնորդ հաշտության: Ներսես դործը հաջող կերպով կատարեց, երկու կողմի իշխաններն էլ հաշտվեցան իրար հետ: Այս դեպքը պատահեց 1165 թվին:

Ներսես Շնորհալին վերադարձին Մամեստիս քաղաքում հանդիպեց հունաց Կիո Մանվել կայսեր փեսային՝ Ալեքս Կոմնենոս դքսին: Հույն իշխանն ապշեց Ներսեսի գիտության վերա և յուր հայոց մասին ունեցած գաղափարը փոխեց: Խոսակցությունը շուտով կրոնական կերպարանք ստացավ. Ներսես Շնորհալին հեղաշրջեց իշխանի հայոց ծեսերի և դավանության մասին եղած կարծիքը և նորա խնդրերով Հայաստանյայց եկեղեցու ուղղափառ դավանությունը գրեց և թղթով դքսին հանձնեց. իսկ սա տարավ և կայսեր տվեց, որով նորա կասկածն էլ փառատեցավ...

Ներսես Շնորհալու գրած դավանական թուղթը հունաց կայսեր, պատրիարքի և Հայոց Հայրապետանոցի մեջ երկար թղթակցությանց առիթ եղավ: Կայսրը հոգ տարավ մեծ ջանքով այս միությունը կատարել յուր ժամանակ:

Ներսես Շնորհալու դքսին գրած թուղթը մի տեսակ հերքումն էր հույների հայոց մասին տարածած և սարքած կարծիքների...

Այս թուղթը դուքսը կայսերն է տալիս, իսկ Ներսես Շնորհալին վերադառնում է Հռոմկլա յուր պաշտոնն ստանձնելու և Գրիգոր Գ. Պահլավունուն՝ յուր եղբորը և հոգեվոր հորը հայտնելու Թորոսի և Օշինի հարաժամ զոտությունների վերջը, ավտելով հաշտության յուրը նորան:

Գ.

ՇՆՈՐՀԱԼԻՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ 1165-ԻՆ. ԳՐԻԳՈՐԻՍԻ ՄԱՀՐ 1166-ԻՆ. ԸՆԴՀԱՆ-
ՐԱԿԱՆ. ԵԿԵԼԵՑԱԿԱՆ ԲԱՐԵԿԱՐԳՈՒԹՅՈՒՆ. ԱՐԵՎՈՐԴԻՔ. ՀԱՎԱՏՈ ԽՆԴԻՐ
ՀՈՒՆԱՅ ԵՎ ՀԱՅՈՑ ՄԵՋ 1165—1173. ՇՆՈՐՀԱԼՈՒ, ՄԱՆՎԵԼ ԿԱՅՍԵՐ ԵՎ ՄԻ-
ՔԱՅԵԼ ՊԱՏՐԻԱՐԿԻ ՄԻՄՅԱՆՑ ԳՐԱՄ ՓՈԽԱԴԱՐՋ ԹՂԹԵՐԸ. ԺՈՂՈՎԻ ՀՐԱՎԵՐ.

ՇՆՈՐՀԱԼՈՒ ՄԱՀՐ 1173-ԻՆ. ԹԱՂՄԱՆ ՀԱՆԴԵՍՐ

Գրիգոր Պահլավունի կաթողիկոսը ծերու-
թյան մեջ էր. վերջին օրերը հաճախ տկա-
րանում էր և ուժաթափ եղած ծերունին ար-
դեն վաղուց է, որ առաջարկում էր Ներսես
Շնորհալուն կաթողիկոսության պաշտոնը՝
հայրապետական գործերը փոխել փոխ կա-
տարելու և նոցա հսկելու, բայց Ներսես յուր
երեց եղբոր Գրիգորի կենդանության ժամա-
նակ արժանի չէր համարում իրան աղափսի
մի ծանր պաշտոնի ստանձնումը: Բայց երբ
վերադարձավ Օշինին ու Թորոսին հաշտեց-
նելուց հետո Հռոմկլա, մոտավորապես
1165-ի վերջերը, տեսավ, որ եղբայրը հի-
վանդ է և գործերը երեսի վրա մնացած: Իսկ
Գրիգոր Գ. Պահլավունին սպասում էր Ներ-
սեսի գալստյան: Գալուն պես Հռոմկլայում
ժողով գումարեց 1165-ին, որ Հռոմկլայի Ա.
ժողովն էր, ուր հայտնեց յուր տկարություն-
ըն վարել հայրապետական իշխանության
գործերը ծերության և տկարության պատ-
ճառով և առաջարկեց ընտրել նոր հայրա-
պետ:

Ժողովը Ներսես Շնորհալու հրաժարում-
ներին ուշադիր չեղավ և Հայրապետ ընտ-
րեց: Գրիգոր Գ. Պահլավունին հանդիսավոր
կերպով նորան կաթողիկոս օծեց և իբրև
Հայրապետի երկրպագություն անելով, հայ-
րապետական քողն ու գավազանը հանձնեց:
Իսկ ինքը քաշվեցավ, առանձնացավ և երեք
ամիս հետո մահկանացուն կնքեց 1166-ին,
53 տարի կաթողիկոսություն անելուց հետո
ու թաղվեցավ յուր պատրաստած շիրիմի
մեջ Հռոմկլայում:

Ներսես Շնորհալուն կամ Կլայեցին (Հռոմ-
կլայի բերդում երկար մնալու համար, կալել,
կամ կալա, որ բերդ է նշանակում) հաջոր-
դելով Գրիգոր Գ.ին, նախ և առաջ պարտք
համարեց մեկ շրջաբերականով ծանուցանել
յուր եղբոր հաջորդելու հանգամանքը, որով-
հետև այս շրջաբերականը վերաբերում էր
ժողովրդի բոլոր դասակարգին, ուստի և
Ընդհանրական անունով է հայտնի:

Թե ինչն է ստիպել Ներսես Շնորհալուն
մի այսպիսի ընդհանրական գրավոր թղթով
հովվելու, այս ինքը պարզում է նույն թղթի
մեջ: Ասում է նա. «Ի բացեալ լինելով հով-
ուին և հօտից յոյժ հեռաւորութեամբ ի

միմեանց..., քանզի շրջել առ ամենեանս՝
ընդ ամենայն կողմանս աշխարհի, և քարո-
ղել զբանն Աստուծոյ ըստ նմանութեան ա-
ռաքելոցն սրբոց՝ անկարելի է յաղագս ժա-
մանակիս շարութեան և բազմիշխանու-
թեան»: Մյուս կողմից էլ՝ հայրապետանոցի
սուղ վիճակն է ներկայացնում. ուրիմն ճա-
նապարհորդության ծախս անգամ շուներ.
Ո՛չ և մարմնական պիտոյիւք շատացեալք
ի գիւղից, կամ յաղարակաց, յորոց ունեմք
և ոչ մի: Նաեւ ոչ անդաստան հողոց, զի
վաստակօք և աշխատութեամբ զպէսս մեր
լնուաք, և ոչ օգնութիւն ուստեք՝ որպէս ար-
ժան էր ի թագաւորաց և յիշխանաց ի
Քրիստոս հաւատացելոց»:

Ահա այս և սոցա նման հարգելի պատ-
ճառներից ստիպված, ընդհանրականով է
սկսում ուղղել ժողովրդյան պակասություն-
ները, բոլորը մի առ մի թվելով և սխալն
ուղղելով:

Ա. Ընդհանրականի մեջ զետեղում է ա-
մենից առաջ Հայաստանյայց եկեղեցու ուղ-
ղափառ դավանությունը և Քրիստոսի տեո-
րիկությունները՝ համառոտակի ամփոփելով
և առանց շեղման. «Ո՛չ նորոգ ինչ գրելով, այլ
ի վերայ հիման առաքելոց և մարգարէից և
հարցն սրբոց լինելով համառօտ բանիս»:

Որպեսզի հայ ժողովուրդը պակաս կող-
մերն իմանա և ուղղե, ուստի ամեն դասա-
կարգին առանձին-առանձին թուղթ է գրում
յուր կոչման հատկացած պարտականու-
թյուններն իմացնելու:

Բ. «Առ կրօնաւորս որ ի վանորայս»:—
Վանքերում բնակվող կրոնավորները, ինչ-
պես և այն ժամանակի ընդհանուր ժողովրդի
դասակարգերն անխտիր, կրոնական, բա-
րոյական անկյալ դրութեամբ խաբխափում
էին, շատերը թողած վանքը, թափառում էին
գյուղեր, քաղաքներ, շրջելով անպատկառ,
անառակ, արբեցող, որովայնամուր, ընչա-
սեր, բամբասող, հիշոցատու մարդոց նման.
եկեղեցին թողած այգեգործության հտեվիցն
ընկած, տգիտության մեջ թաղված, մինչև
իսկ շատերը կարգալ չիմացող, ոչ միայն
գող, այլ և գողության սուտ վկա եղել:

Գ. «Առ առաջնորդս սրբոց ովաթից վանա-
կանաց»:— Վանահայրերն էլ յուրյանց վա-

նականներից հետ չէին տգիտութեամբ, մյուս բաներումն էլ մինչև անգամ գերազանց հանդիսանալով: Եկեղեցական կարգն ու կանոնը թողած, պահանջում էին յուրյանց ստորագրելներից նյութական գործերում ժիր լինել, իսկ որոնց որ չէին սիրում, նոցա ջոկում ու զատում էին, զրկելով ամեն բանից: Եկեղեցուն նվիրած պատարագը սեպհականացնում էին լոկ յուրյանց անձին, որը պետք է եկեղեցական ծախսերի և պիտույքների համար գործ դնեին իսկապես: Ոմանք մեծերից կաշառ առնելով առաջնորդութունը կամ վանահայրութունը հափշտակում էին:

Դ. «Առ առաջնորդս եկեղեցւոյ որ եմ յաշխարհի, որ կոչին եպիսկոպոսունք»:— Եպիսկոպոսները շատ փառահեղ և ճոխ կյանք էին վարում և աշխարհական իշխանների պես դուռը էին: Ոմանք երիվարների կամ ջորու վերա հեծած, որ շքեղ զարդարում էին, պանդուխտ էին ճանապարհով և որսի դնում: Կերուխումի մեջ շափազանց էին: Վանահայրերի նման կաշառված էին իշխաններից, նոցա օգնութեամբ հափշտակում էին առաջնորդութունը և կամ նույնպիսի հնարքներով եպիսկոպոսութեան բարձր աստիճանի ձգտում:

Ե. «Առ դասս Բահանայից»:— Քահանաների մեջ օրինազանցութունը չափ չունեին: Պատարագ էին անում սովորական կեղտոտ զգեստով և տրեխով: Առանց ծածկույթի Ս. Խորհուրդն էին վերաբերում և ավետարան ու խաչ բռնում: Պատարագի ժամանակ, քաղաքների վաճառափողոցներում շրջելով, այլ քահանայի պատրաստած նշխարով պատարագ էին մատուցանում, իսկ մկրտութեան ժամանակ, առանց երկյուղածութեան, ծիծաղ ու կատակերգութուն էին անում և մկրտելուց հետո, մկրտութեան անգին շնորհի համար, փող էին պահանջում: Գաղտնի պսակ անելը, արբեցողութունը, անպառակութունը, եպիսկոպոսին չհնազանդելը և եկեղեցական դատաստանը թողած աշխարհականին դիմելը՝ սովորական էր դարձել: Ոմանք փող դիզելու նպատակով քաղաքի կամ գյուղի հոգաբարձու էին լինում, կամ զավառապետների գրագիրը. ձիարշավն ու սրախաղութունը՝ մարմնական զվարճութանց ժամանակ անպակաս էր:

Զ. «Առ իշխանս որ ըստ աշխարհի»:— Իշխանները բոլորովին անիրավաբար էին վարում՝ դատաստանը և ծանր հարկերով ճնշում էին գործում ժողովրդին: Նույնն անում էին և նոցա դատավորները կամ հարկահանները՝ դատելով անխիղճ կերպով: Պահեցողութունը վերջացել էր, իբրև իշխան

իրավունք էին համարում ձուլ, գինի դործածել, որով գալթակղութեան պատճառ էին դառնում ժողովրդի համար: Ավետարանի և խաչի վերա սուտ երդում էին անում:

Է. «Առ զինուորաց դասս»:— Սոքա էլ յուրյանց իշխանների նման պահքը լուծում և ժողովրդին անիրավաբար թալանում էին:

Ը. «Առ Բաղաբակախաղ»:— Ստախոսութունն ու սուտ երդումը գործիք էր դարձել խեղճ գյուղացվոց խաբելու համար սոցա ձեռքում: Սաստիկ արհամարհում էին գյուղացիներին՝ տգետ համարելով:

Թ. «Առ երկրագործս եւ հմաօրէն ժողովրդականաւ»:— Առհասարակ ժողովրդի ստորին դասակարգի մարդիկ արբեցողութեամբ և հիշոցներով էին կրթում յուրյանց մանկանց և ոչ թե հոգ տանում նոցա կրթութեան մասին: Պարզ է, որ հայրերի նման էլ պետք է որդիք լինեին. ամեն օր հոգի հավատ էին հայնչում:

Ժ. «Առ կանանց դասս»:— Կանայքն անպարկեշտ, սատանայական խարդախութեանց և կախարդութեանց ետևիցն ընկած, փառասեր և պաճուճյալ կյանք էին անցկացնում:

Այսպիսի վատ կենցաղավարութեամբ ապրող ժողովրդին հարկավոր էր այն ժամանակում մի արթուն, իմաստուն և հեղինակավոր հայրապետ, որ ուղղել կարողանար այս բուրդը: Ներսես Շնորհալին շատ լավ է նկատում սրատես հոգու աշքով և ժողովրդի վերականգնման նորանոր միջոցների ձեռք զարնում և բարելավում:

Մնում էր բարեկարգել եկեղեցիները, որոնք երկար ժամանակից ի վեր անկարգ դրության մեջ էին մնացել և եկեղեցական կարգն ու կանոնը խախտվել էր: Սորա առաջն առնելու համար Մաքինյանց վանքից և Թեղեկյանց անապատից, որ ժամանակի կարգավորյալ վանքերն էին, բերել տվեց ժամկարգութեան հին օրինակներ և կանոնավորեց խանգարմունքը: Նույնպես եկեղեցական ծեսերն ու ձեռնադրութեան կարգավորութունը վայելչացրեց ինչ ինչ պատշաճավոր հավելվածներով:

Շնորհալու այսքան եկեղեցական բարեկարգութունն ու բարեզարդութունը, թե՛ արտաքին, թե՛ ներքին, որով պատվելի և պատկառելի դարձրեց կաթողիկոսական Աթոռն ու հայ ժողովրդին այսպիսի մի վստահ և դժբախտ վիճակում, մեծ արժեք ունեցան Շալաատանյայց եկեղեցու արդի վիճակի նկատմամբ:

Շնորհալու հայրապետութեան ժամանակ Արևորդաց աղանդը, որ մինչ այդ ժամանակ Սամոսատ քաղաքում և նրա շրջակայ-

քում հեթանոսական տգեղ սովորություններին էր հետևում, վերջնականապես ջնջվեց:

Արևոդդիք իրանք գիմեցին Սամոսատի առաջնորդ Թորոս քորեպիսկոպոսին, որ միջնորդեց Շնորհալուս իրանց Հայաստանյայց եկեղեցու ծոցը մտնելու: Ներսես Շնորհալին ստացավ նոցա թուղթը, որով խոստանում էին ի սրտե զղջալ: Շնորհալին Հայաստանյայց եկեղեցու ուղիղ դավանությունը համառոտեց և ուղարկեց Սամոսատ՝ հրահանգներ արձնելու մասին: Հայրապետի հրահանգի համաձայն, նոքա կամաց կամաց Հայոց եկեղեցու գիրքը մտան:

Այս ժամանակներում Շնորհալի մի թուղթ ստացավ Մանվել կայսրից, որն ուղղված էր Գրիգոր Գ. Պաշլավունուն. սորան պատասխանեց ինքը: Այս թուղթը վերաբերում էր յուր եղբոր կաթողիկոսության ժամանակից սկսած, հունաց և հայոց կրոնական միությունը... Կայսրը թղթով ներսես Շնորհալուն Կ. Պոլիս էր կանչում, որ միություն խնդրի մասին խոսակցեն: Որովհետև ինքը հայրապետական գործերով զբաղված էր, չի կարողանում գնալ, այլ թղթով է հայտնում Գրիգոր Գ. Պաշլավունուն մահը և յուր ընտրությունը՝ առաջ բերելով յուր Գ. Պոլիս գնալու անհնարավորությունը...

Շնորհալին ստացավ և մի թուղթ Միքայել Պատրիարքից, այս առաջարկության հետ միասին: Երկուսին էլ պատասխանեց, թե առաջարկությունները քննելու համար ժողով պետք է գումարե, ժողովի որոշումը կհայտնե ասպա:

Առաջարկությունը քննելու համար Հայաստանյայց եկեղեցու բոլոր ներկայացուցիչներին ժողովի հրավիրեց, նույնպես և Աղվանից կաթողիկոսին: Դեռ ժողովը չհղած, 72 տարեկան հասակում, ութ տարի կաթողիկոսություն անելու հետո, կնքեց յուր մահափայտը 1173 թվին ու թաղեցին Հռոմկլայի դամբարանի մեջ: Մարմինը շատ երկար անթաղ է մնում, որովհետև ժողովուրդը խուռն բազմությամբ դիմում էր աջն առնելու և վերջին հրաժեշտը տալու յուրյանց սիրելի հայրապետին:

Զ.Յ

ՇՆՈՐՀԱԼԻՆ ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ ԱՍՊԱՐԵԶՈՒՄ. ՆՈՐԱ ԵՐԿԵՐԸ, ՈՃԸ, ՋԵՎԸ ԵՎ ՀԱՄԱՌՈՏ ԲՈՎԱՆՊԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ներսես Շնորհալին ոչ միայն յուր հայրապետական գործերն էր վարում, այլ և դոբր անթերի յրացնելուց հետո, ժամանակ էր դառնում և զանազան գրական աշխատություններին՝ անձնատուր լինում: Եվ յուր բազմակողմանի և բազմաբովանդակ գրվածքներով՝ գրականության պատմության, այն էլ հայոց, հոտավետ ծաղիկներին է:

Շնորհալու գրվածքներն երկու տեսակ են՝ արձակ և ոտանավոր: Ոճը մաքուր է, սահուն և պարզ. լեզուն աղու՝ ամեն մի խոսք յուր տեղն է գործածում:

Շնորհալու տաղաչափությունը դարձյալ երկու ձև ունի. հայկական հին և արաբական նոր տաղաչափություն:

Արձակ երկասիրություններն են՝

Ա. «Քնդհանրական». սա երեք մասի է բաժանվում. 1. Հովվական հրահանգներ հայ ազգի բոլոր դասակարգերին, 2. Թղթակցություններ հունաց կայսեր և պատրիարքի հետ ունեցած կրոնական խնդրի մասին, 3. Մասնավոր անձանց գրած թղթեր:

Մյուս արձակ գրվածքները՝ ճառեր և մեկնություններ են:

3. Հիմնական գլուխն ամբողջությամբ բաց ենթ թողած:—ԽՄԲ.

Բ. «Մեկնություն «Բարձրացուցե՛ք»ի. սորա մեջ նա եղած խրթնաբանությունն է պարզում, որով այս մեկնությունը Դավիթ Անհաղթի ճառի մոլթ տեղերն է բացատրում:

Գ. «Մեկնություն Մաթթի»ի. այս գրվածքը կիսատ է թողնում: Սա վերջին օրերի աշխատությունն է: Այս մեկնության շարունակությունը գրում է և ամբողջացնում Երզրնկացին:

Դ. «Մեկնություն կաթողիկեայց». սա պարունակում է յոթը կաթողիկեայց թղթի մեկնաբանությունը:

Այս երեք մեկնությունն էլ ընտիր և օրինակելի լեզվով են գրված՝ հետևելով, ընդհանրապես, Ոսկեբերանին:

Ե. «Գիր շրջաբերական ի կողման արեւելից ի կարս». Շնորհալու հայրապետության միջոցին Կարսի Աբրահամ եպիսկոպոսը մեռնում է: Բաղաբացիք Խաչատուր անունով մի քահանայի են ուղարկում ձեռնադրելու: Շնորհալին քննում է, անթերի գտնելով ձեռնադրում և մի օրհնության նամակ է տալիս, որով խրատում է բաղաբացիք:

Զ. «Բան մխիթարութեան առ վտանգեալսն մարմնով». Եղեհայում մի ախտ է տարածվում: Առողջները զգվանքով և անկարեկից աչքով են նայում նոցա: Ախտացածները

գանգաւ են գրում, և Ներսես Շնորհալին մխիթարում է նոցա:

Է. «Յաղագս արեւորդոցն դարձի». Սամոստիա քաղաքի արեւորդիք խնդրում են Թորոս բորեպիսկոպոսին՝ տեղական առաջնորդին, որ իրենց ընդունե Հայ Եկեղեցու ծոցը: Թորոս եպիսկոպոսը տեղեկացնում է Հայրապետին, և Շնորհալին հրահանգ է տալիս նորան՝ մկրտելու մասին:

Ը. «Առ Պողոս Բանաւայ Հայկազն». հունաց և հայոց մեջ եղած կրօնական հարաբերությանց ժամանակ հռոմացած Պողոս քահանան աշխատում էր այդ գործը խափանել, սորա համար նամակագրության մեջ էր մի Հայաստանցի համախոհ քահանայի հետ՝ Սամսիլ անունով: Շնորհալին լսում է և հանդիմանում առաջինին:

Թ. «Առ Ժպիրն ումն». այս անձը չէր սիրում Ներսես Շնորհալուն և արհամարհական երեք նամակ է գրում, բայց Ներսեսը հեզությամբ լսում է դորա սոսո նկատողությունները:

Ժ. «Առ Ստեփանոս ումն». սա Շնորհալուց խնդրում է Դավիթ Անհաղթի Սահմանաց գրքի վերջին գլխի մեկնությունը, որ և ստանում է:

ԺԱ. «Առ երջանիկ վարդապետն Գեորգ». երեք համառոտ թուղթ է:

ԺԲ. «Հրեշտակաց ներբող». հրեշտակների մասին գովեստ՝ հետևողաբար Արիսպագացուն, որն և գրել է նույն նյութի վերա:

ԺԳ. «Հաւատով խոստովանիմ». սա օրվա 24 ժամին հարմարեցրած մի գեղեցիկ աղոթք է:

ԺԴ. «Սուրբ Սարգսի վկայաբանութիւնը».

այս գրում է Հաղբատի առաջնորդ Գեորգ վարդապետի խնդրանքով, նախապես Միքայել Ասորի քահանայի միջոցով ասորերենից թարգմանել տալով:

ԺԵ. «Խրատ ժամերգութեան». Թեղեկյանց և Մաքինյանց վանքից բերել տվեց ժամերգության հին օրինակներ և խրատ գրեց սորա մասին:

Հին հայկական տաղաչափությամբ են գրված գրքի նորա բոլոր շարականները. իսկ արաբականով՝ երգերն ու «Հիսուս Ուղի»ն (1151 թ.):

«Վիպասանութիւն», որով համառոտակի պատմում է հայոց պատմությունը. սա նորա անդրանիկ աշխատությունն է, որ գրել է մոտավորապես 20 տարեկան հասակում՝ 1121 թվին:

«Եղեսիոյ ողբ»ը. Հագարացոց Ջանգի ամիրան պաշարում և առնում է քաղաքը 1144 թվին, և Շնորհալին եղբորորդու՝ Ապիրատի խնդրանքով գրում է այս ողբը, որ 1053 տողից է բաղկացած:

Շնորհալին ունի և ուրիշ մանր մունր երկեր, որոնք բոլորն էլ նորա հարուստ հանձարի արտահայտիչը կարող են լինել և են:

Ներսես Շնորհալին, որ «Երգիչ» մականունով էլ է հայտնի, ունի հնարած, ամենայն հավանականությամբ, գեղեցիկ եղանակներ, որոնց վերա գանձեր, տաղեր էր գրում և երգում: Իսկ այն արվեստը, որ «մանր ուսմունք» անունով է հայտնի, լավ գիտեր Ներսես Շնորհալին և որը պահանջում էր քահանաներից անթերի կերպով իմանալ և գործածել, ասելով՝ «Ջամնրումունս ձայնաւորացն պաշտել յեկեղեցիս»:

